Les traduccions al català de Maquiavel a principis del segle XX[1]

Gabriella Gavagnin
Universitat de Barcelona
gavagnincapoggiani@ub.edu

Abstract

L'escriptor tarragoní Josep Pin i Soler va traduir al llarg de la segona dècada del segle xx el *Príncep* i una tria d'obres teatrals, narratives i poètiques de Maquiavel. Aparegudes dins una col·lecció d'autors humanistes que havia projectat el mateix traductor, aquestes versions constitueixen les primeres obres publicades en català de Maquiavel. Es tracta d'un treball molt curós, realitzat a partir d'una feina de documentació i de recerca erudita que Pin i Soler va anar desenvolupant comptant amb una biblioteca maquiavel·liana prou rica i actualitzada. Les traduccions respecten la integritat dels textos i revelen l'esforç de fidelitat semàntica per damunt d'altres aspectes. Els manuscrits de treball d'aquestes versions i altres materials autògrafs com la correspondència que es conserven actualment a la Biblioteca de Catalunya ens han permès d'aportar nous elements d'estudi sobre la redacció i la difusió d'aquests textos.

Paraules clau: Maquiavel, Pin i Soler, Pere Coromines, traducció.

Abstract

Throughout the second decade of the XX century the writer Josep Pin i Soler from Tarragona translated *The Prince* and a selection of Machiavelli's plays, narratives and poems. Appearing in a collection of writings by humanist authors who had contracted the same translator, these versions are the first works by Machiavelli published in Catalan. It was a very meticulous work that involved carrying out knowledgeable investigation and research which Pin i Soler developed with the help of quite an abundant and updated Machiavellian collection. The translations respect the integrity of the texts and demonstrate an effort to remain faithful to the semantics above other aspects. The draft manuscripts of these versions and other handwritten materials such as correspondence, which are currently preserved in the *Biblioteca de Catalunya,* enabled us to contribute new study elements on the writing and diffusion of these texts.

Key words: Machiavelli, Pin i Soler, Pere Coromines, translation.

1. Aquest treball s'emmarca en el Projecte de Recerca FFI2008-02987: *Intercambios entre sistemas literarios: mediación y mediadores desde la literatura catalana (s. XX).*

VISIT…

El Maquiavel de Pin i Soler

L'escriptor tarragoní Josep Pin i Soler va tenir un paper pioner i destacat en la història de les traduccions catalanes de l'obra de Maquiavel. Va dur a terme la seva tasca ben encetat el segle XX, en un període de plena efervescència de l'activitat traductora en la cultura catalana, però no ho va fer pas per un encàrrec editorial, sinó per iniciativa pròpia. De fet, Maquiavel representava una de les peces d'un projecte d'envergadura que Pin i Soler va tirar endavant en solitari: una col·lecció de textos humanístics (la «Biblioteca d'Humanistes») que pretenia oferir, per primer cop en català, obres de pensament del segle XVI. N'hi van arribar a sortir 10 volums, que incloïen, al costat del Secretari florentí, autors com Joan Lluís Vives, Thomas More i Erasme. Tenint en compte les perspectives d'aquell període (el primer volum surt publicat el 1910, els darrers, dedicats a Maquiavel, surten el 1920 i 1921), cal dir que es tracta d'una proposta original i valuosa, que donava prestigi al català i posava en circulació textos importants. Ens inclinaríem a considerar-la, en el seu esperit, com un veritable precedent del que, a partir del 1923, serà, ja dins un marc institucional, la Biblioteca de clàssics grecollatins editada per la Fundació Bernat Metge.

És, doncs, en aquest context de la «Biblioteca d'Humanistes» que veuen la llum els dos volums dedicats a Maquiavel: el primer conté la traducció del *Príncep* i un, tal com s'hi diu, «Breu Comentari» sobre l'autor, que és un pròleg, ben altra cosa que breu, en què Pin i Soler exposa en detall vida i fortuna de l'autor, ressegueix les circumstàncies en què va madurar l'escriptura del tractat i, a més a més, hi afegeix una interessant tria de cartes, algunes familiars, altres de la correspondència amb Francesco Vettori i amb Guicciardini.[2] El segon volum recull, en canvi, una selecció de textos narratius, teatrals i poètics: la *Vida de Castruccio Castracani*, *La molt galdosa historieta de l'arxi-diable Belfagor*, les comèdies *Mandragola* i *Clizia* i el poema satíric *L'Ase d'or*, precedit d'una presentació, aquest cop sí sintètica, del traductor.[3] Tot plegat constituïa un conjunt notable i prou variat d'obres que proposaven una imatge de Maquiavel no cenyida monolíticament al tractadista polític, atès que redescobria una faceta menys divulgada, la de l'escriptor. No és de més recordar que, tret del *Príncep* i de la *Mandràgola*, les altres obres fins avui dia no s'han tornat a traduir al català.

La primera cosa que voldria destacar és el rigor i l'erudició que marca la feina de Pin i Soler. En primer lloc, pel que fa a l'escrúpol filològic. El tra-

2. N. MACHIAVELLI, *Lo Príncep, traducció catalana, ara per primera volta publicada, precedida d'un Breu Comentari sobre Nicolau Machiavelli y'l seu temps per J. Pin y Soler de la Reyal Academia de Bones Lletres de Barcelona y de l'Academia de la Llengua Catalana*, Barcelona: Llibrería Antiga y Moderna de S. Babra («Biblioteca d'Humanistes», IX), 1920.
3. N. MACHIAVELLI, *Traduccions (promeses ja en nostre Philobiblon del 1916), ara per primera volta publicades en catalá, precedides d'un Breu Comentari sobre Nicolau Machiavelli, novelista, autor dramátich, poeta per J. Pin y Soler...*, Barcelona: Llibrería Antiga y Moderna de S. Babra («Biblioteca d'Humanistes», X), 1921. Per cada volum se'n va fer un tiratge de 300 exemplars.

ductor, que era també un bibliòfil, treballava a partir d'un ric ventall d'edicions de l'original: n'hi ha vàries del XVIII (com ara l'edició veneciana en diferents volums de Cosmopoli, el volum d'inèdits aparegut a Lucca el 1760 i la primera edició florentina de les obres completes de Maquiavel de 1782) i alguna del XIX (com ara el volum únic publicat per Alcide Parenti).[4] També disposava de diverses traduccions del *Príncep*: tres d'angleses,[5] dues de franceses[6] i, sobretot, la que va fer servir entre les eines bàsiques de treball, la traducció llatina de Silvestro Tegli, que posseïa en una edició del XVII.[7] El fet és que, en conjunt, les traduccions es beneficien de totes aquestes edicions i suposen un nivell molt alt de comprensió dels textos originals.

En un sentit anàleg de solidesa i erudició, ens hem de referir a la feina d'anàlisi de la bibliografia crítica. El prologuista es va documentar amb diferents fonts historiogràfiques i crítiques a l'hora de redactar el comentari. La més important, o si més no la que admira com a màxima autoritat crítica, és l'assaig monumental de Pasquale Villari *Niccoló Machiavelli e i suoi tempi*.[8] De la mateixa manera, manifesta la seva reticència, i en pren les distàncies, respecte a la visió crítica que Macaulay havia traçat en els seus *Essays*.[9] Segons Pin i Soler, el judici de l'historiador escocès es basa en una lectura parcial, que deixa

4. Les edicions següents, algunes esmentades per Pin i Soler en la *Nota Bibliogràfica* inclosa en el volum de la traducció del *Príncep*, formaven part de la seva Biblioteca, tal com resulten inventariades en el llibre, publicat pòstum, J. PIN I SOLER, *Comentari sobre llibres i autors*, text a cura de Sandra SARLÉ, pròleg de Josep M. DOMINGO, Tarragona: Arla editors, 2004 (s.v. Machiavelli): *Opere inedite*, London [però: Lucca], 1760; *Opere inedite in prosa e in verso*, Amsterdam, 1763; *Il Principe*, con la prefazione e le note di Mr. Amelot de la HOUSAYE, Cosmopoli [però: Venezia], 1768; *Opere*, Firenze, 1782-1783, 6 v.; *Opere complete*, Firenze: Alcide Parenti, 1843; *Le Istorie Fiorentine*, con alcuni cenni intorno alla vita dell'autore dettati da G.B. NICCOLINI, Firenze: Le Monnier, 1851; *Opere poetiche*, note e introduzione di Giuseppe GIGLI, Firenze, 1908; *Il principe e altri scritti minori*, a cura di Michele SCHERILLO, Milano: Hoepli, 1916.
5. La de Thomson (Oxford: Clarendon Press, 1913), la de Ricci (Oxford University Press, s.d.) i la de Morley (London: Routledge Sons, s.d., [però: 1883 o 1889]). Aquestes referències figuren en el llibre, citat, *Comentari sobre llibres i autors*.
6. La de Giraudet amb notes de Derome (Paris: Garnier frères, 1884) i la de Periés amb notes de Louandre dins *Oeuvres litteraires de N.M.* (Paris: Charpentier, 1851). També aquestes referències apareixen dins PIN I SOLER, *Comentari sobre llibres i autors, op. cit.*
7. *Nicolai Machiavelli Florentini-Princeps, ex Silvestri Tellii fulginatis traductione diligenter emendatus,* Lugduni Batavorum: ex Officina Hieronimi de Vogel, 1648.
8. L'assaig de Villari «resumeix, condensa y aclara tot lo que s'ha escrit y's pot escriure sobre'l gran Florentí», «Breu Comentari», dins MACHIAVELLI, *Lo Príncep, op. cit.*, p. XVI. Pin i Soler en posseïa l'edició de 1912 (Milà: Hoepli, 3 vol.). També li mereix una valoració positiva el llibre *El espíritu de Maquiavelo - Esto es - Reflexiones de Don Antonio Eximeno sobre el elogio de Nicolás Maquiavelo... Traducidas - del idioma italiano al castellano*, Valencia: Benito Monfort, 1799, una de les primeres lectures que l'havia introduït en el món de Maquiavel i de la qual «n'hem aprofitat interessants noticies amarades d'aquella finesa d'esperit tant propia dels PP. Jesuites espanyols que, expulsats de Espanya en temps de Carles III, residiren a Italia, hont aprengueren a moderarse» (*ibidem*, p. XIV-XV).
9. En cita la versió francesa (Lord Macaulay, *Essais politiques et philosophiques*, Paris: Michel Lévi frères, 1862).

de banda els factors humans i vitals que són al darrere de l'escriptura de les seves obres. Per Macaulay, escriu Pin i Soler, Maquiavel és:

> un enigma, un conjunt de incongruencies morals y més que altra cosa una individualitat singular, un *fellow*, que ell, gran Senyor, judica com autor de llibres, com *tractadista*, sense pèndres la molestia d'estudiarlo, com amich dels seus amichs, com vehí d'una ciutat gloriosa, sovint pertorbada; com home de grans aspiracions, sense patrimoni que li donés una situació independent; com pare de nombrosa familia, sense medis de ferla viure, no ja sumptuosament, sinó d'una manera decorosa [...].[10]

És precisament aquesta darrera, en canvi, la visió de Maquiavel que Pin i Soler va construint en el seu pròleg, seguint la pauta de Villari. El seu objectiu és, fet i fet, el d'absoldre la figura del pensador italià, no tant defensant el valor absolut i intrínsec de les seves teories, sinó donant-ne una imatge que vinculi íntimament l'activitat d'historiador i de pensador amb les vicissituds privades i públiques de la seva vida, una imatge que, rescatant les virtuts del literat i de l'home, noble i desventurat, i mogut per una sincera passió per la llibertat i per la pàtria, justifiqui com a necessàries i contingents la radicalitat de determinades afirmacions contingudes en els seus escrits.[11] Aquesta visió global, integrada, del literat i del polític, de l'home i del pensador, és potser el que explica per què tradueix, diversament del que havia fet amb la resta d'autors de la «Biblioteca d'Humanistes», no tan sols textos especulatius, sinó també textos de caràcter més literaris.

Cal dir també que el pròleg, del qual va fer una lectura pública durant una sessió de la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona molt abans que sortís imprès, el desembre de 1916,[12] contenia algunes reflexions originals centrades en la comparació entre les idees formulades en el *Príncep* amb les que són exposades a la *Utopia* de Thomas More. Pin i Soler hi assenyalava sorprenents paral·lelismes, fins al punt que, paradoxalment, els pagesos de More «diuen coses més maquiavel·liques que el mateix Nicolau Machiavelli»,[13] però, mentre que aquest «diu ell en persona lo que li semblen veritats, que sovint són atreviments inadmissibles, l'anglès Thomas Morus posa les seves teoríes en boca de gent populana, d'homens sense lletres»,[14] per la qual cosa no s'exposa a tenir tants detractors com el florentí. Aquesta qüestió va interessar l'estudiós i polític italià Michele Scherillo, que havia editat recentment el tractat

10. «Breu Comentari», dins MACHIAVELLI, *Lo Príncep, op. cit.*, p. XVI.
11. «Lo llibre de Machiavelli, *Il Principe* conté màximes execrables (...) ab la particularitat, de que, lo *execrable*, Machiavelli no ho inventa, ho recull, ho exposa en aforismes que li sembla útil preconisar y que renglera metòdicament recomanantne l'observancia, fentse, contra'l seu voler, ell odiós, y fent rajar inconscientment una certa dòsis de desamor envers la Nació Italiana, que la gent vulgar, arreu la més nombrosa, s'avesà a crèurer poblada d'homens fellons» («Breu Comentari», dins MACHIAVELLI, *Lo Príncep, op. cit.*, p. XXXVI).
12. Cf. *La Vanguardia*, 13/XII/1916.
13. «Breu Comentari», dins MACHIAVELLI, *Lo Príncep, op. cit.*, p. XXVIII.
14. *Ibid.*, p. XXVI.

de Maquiavel i al qual Pin i Soler va trametre un exemplar del seu llibre.[15] Scherillo, en rebre'l, li va escriure una llarga carta d'agraïment on, entre altres coses, li comentava:

> Ho letto molto attentamente la Sua Introduzione. Certo, il confronto del Principe con l'Utopia è assai istruttivo; ma a me pare che è stato appunto il tono di grande serietà del trattato di Machiavelli quello che l'ha reso così temuto dai principi, e rende noi così simpatico l'autore. Per noi italiani è soprattutto la *passione* d'*italianità* del grande statista che ci conquista.[16]

Comptat i debatut, la introducció de Pin i Soler aconsegueix argumentar una valoració substancialment positiva de Maquiavel. Ho subratllarà, anys més tard a la revista *Mirador*, Rodolf Llorens, observant que, al contrari de l'actitud hostil de la crítica anglesa, «Espanya ha contribuït a la justícia que se li fa avui. El català Josep Pin i Soler [...] traduí, al català, *El Príncep* i en el pròleg que hi posà ja ens parla d'un Maquiavel bon jan, inofensiu, patriota i desgraciat com pocs».[17]

Intenció pedagògica i voluntat de divulgació

Si deixem ara el prologuista i tornem al traductor, no ens ha de sorprendre pas, després del que hem anat apuntant, que la qualitat d'aquestes versions sigui molt bona per diferents aspectes. En destacaria almenys tres: la reproducció íntegra dels textos, que no pateixen supressions significatives; la fidelitat semàntica prioritzada explícitament com a criteri metodològic i la capacitat d'assolir un llenguatge molt llegidor i clar, però també ric i expressiu allà on les característiques estilístiques dels textos ho requereixen.

Joan Cavallé i Joaquim Mallafré van publicar fa uns anys un interessant estudi de la versió de la *Mandragola* que en posava en evidència els mèrits.[18] Aquí jo apuntaré algunes reflexions sobre la traducció del *Príncep*, a partir d'unes comparacions entre dues versions diferents. Per una curiosa casualitat, els mateixos anys en què Pin i Soler preparava aquestes versions, l'escriptor, pensador i polític republicà Pere Coromines va començar a traduir el *Príncep*, tot i que, mentre treballava al tercer capítol, va abandonar la iniciativa, potser també perquè, precisament el 1916, es va anunciar la publicació del volum de Pin i Soler.[19] Encara que de la de Coromines ens en queden només fragments

15. L'edició, publicada a Milà el 1916, figura a la biblioteca de Pin i Soler (*cf. supra*, nota 4).
16. La carta, signada a Santa Margherita Ligure el 27 d'agost de 1920, es conserva en el Fons de Pin i Soler a la Biblioteca de Catalunya (ms. 4514/2).
17. Rodolf LLORENS, «Homes. Nicolau Maquiavel», *Mirador*, V, núm. 235, 3 d'agost 1933, p. 6.
18. J. CAVALLÉ & J. MALLAFRÈ, *Pin i Soler, editor i traductor dels humanistes*, dins F. ROIG i J.M. DOMINGO (eds.), *Actes del Simposi Pin i Soler. Tarragona, 26-28 de novembre de 1992*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1994, p. 167-191.
19. El manuscrit de Pere Coromines (ms. 2655 de la Biblioteca de Catalunya) no duu data, però una sèrie d'indicis fan conjecturar que es remuntés a aquell període. Vaig editar el manuscrit i vaig argumentar aquesta datació a G. GAVAGNIN, «Un fragment d'*El Príncep* de Maquiavel per Pere Coromines», *Els marges*, núm. 72, 2004, p. 105-113.

inacabats, voldria tanmateix contrastar les dues versions, perquè crec que s'aprecia molt bé la diferència de mètode i de resultats. Vegem-ne un primer exemple (les cursives són meves):

> Sono questi dominii così acquistati o consueti a vivere sotto uno principe o usi a essere liberi; e acquistonsi o con l'arme d'altri o con le proprie, *o per fortuna o per virtù*.[20]
>
> Eixos Estats adquirits, o bé vivíen sota la autoritat d'un príncep o en plena llibertat. Pera emparársen han calgut les armes d'altri, les propies, *una série de sortosos aconteixements, o'l valor y'l talent d'un príncep*. [Pin i Soler]
>
> Son aquets dominis talment adquirits que ó solen viure sota un princep ó avesats a ser lliures; i s'adquireixen amb les armes dels altres ó amb les propries, *per llei de fortuna ó per virtut*. [Coromines]

Fixem-nos que Coromines opta per una versió molt al peu de la lletra, mentre que Pin i Soler es decanta per traduir amb una paràfrasi dos termes clau en el llenguatge i en la teoria del llibre. No recorre als mateixos mots, que era l'opció podríem dir més d'esperar en aquest context, sinó que n'explica el significat, dóna l'abast semàntic d'aquelles dues paraules. Gairebé com si hagués incorporat una nota dins el text. En aquest cas, ens pot semblar potser més encertada la solució de Coromines, tot i que l'altre no presenta substancialment incorreccions. Però si mirem un altre exemple, veurem com, tot i que cadascú persisteix en el mateix mètode, la nostra valoració serà diferent:

> Io lascerò indreto il ragionare delle republiche, perché altra volta ne ragionai a lungo. *Volterommi solo al principato e andrò ritessendo gli orditi soprascritti, e disputerò* come questi principati si possino governare e mantenere.[21]
>
> Ometré parlar de les Repúbliques, en altres ocasions n'he parlat extensament, *ara parlaré només que dels Principats, seguint les divisions qu'acabo d'indicar, y examinant* la manera de gobernarlos y de conservarlos. [Pin i Soler]
>
> Deixem de banda l'enraonar de la república per que un altre cop ja vam parlar-ne llargament. *Girem-nos sols de cara al principat i al teixir per sobre el seu urdit discutirem* com es poden governar i mantenir. [Coromines]

La manera de traduir de Pin i Soler resulta aquí molt més eficaç, mentre que la literalitat de Coromines es converteix en un calc de l'expressió italiana ple de falsos amics, i per tant s'allunya del sentit de l'original. En realitat, aquest mateix fragment ens mostra que Pin i Soler recorria també a la traducció llatina, sobretot quan la llengua de Maquiavel podia presentar certa dificultat de comprensió. Si comparem els textos, veurem que en aquest fragment la té en compte, per exemple, per triar el verb inicial.

20. N. MACHIAVELLI, *Il Principe*, a cura de Giorgio INGLESE, Torí: Einaudi, 1995, p. 7.
21. *Ibid.*

> Omittam de Rebuspublicis disserere: De his aliàs fusius diximus, nunc duntaxat orationem ad principatum convertam, & que superius jam orsus eram retexens (qua ratione scilicet principatus hi gubernari ac retineri possint) narratione institutam disputationem persequar.[22]

És possible, doncs, que consultés la traducció llatina per dissipar dubtes de comprensió. A més a més, sempre reprodueix, deixant-los en llatí, els títols dels capítols de la versió de Tegli, a més de traduir al català els títols italians.

Sigui com sigui, Pin i Soler no malinterpreta. Mentre que Coromines sí que s'equivoca. Un exemple més ens ho acabarà de confirmar:

> Noi abbiamo in Italia, in exemplis, el duca di Ferrara, il quale *non ha retto* alli assalti de' viniziani nell'ottantaquattro, né a quelli di papa Iulio nel dieci, *per altre cagioni che per essere antiquato in quello dominio.*[23]
>
> Ne tenim per exemple, a Italia, lo duch de Ferrara, que *no ha resistit* als Venezians en 1484 y al papa Juli II en 1500, *més que per la circumstancia de ser ell un Sobirà antich en son ducat.* [Pin i Soler]
>
> Nosaltres tenim a Italia, per exemple, el duc de Ferrara que *no ha caigut* als assalts dels venecians en el 84, ni als del Papa Juli en el 10, *no per altra cosa que per ser antic en aquell domini*. [Coromines]

Si l'error de la data que fa Pin i Soler (un error mecànic que fins i tot podria derivar d'un error d'impremta d'una de les fonts usades) és, fet i fet, relativament poc important, no ho és pas en canvi el malentès, la mala lectura que provoca la traducció equivocada de Coromines, el qual capgira el sentit i fa dir a Maquiavel exactament el contrari del que deia.

En definitiva, Coromines va traduint de manera aparentment més literal i també més preocupada pels valors estilístics (va buscant, per exemple, expressions més boniques, com ara *avesat* o *enraonar*), però sovint acaba sent més obscur i fins i tot acaba desviant-se del significat del text, sigui perquè realment té dificultats de comprensió sigui perquè calcant la sintaxi i les paraules italianes formula frases que en català no s'entenen.

En canvi, Pin i Soler es desvincula deliberadament de la versió literal, sense però allunyar-se de la substància del text. Podem dir que les seves traduccions parteixen d'una intenció pedagògica. En aquest sentit, el fet de reformular sintàcticament i fins i tot terminològicament el discurs de Maquiavel sembla respondre a l'objectiu d'assolir una major transparència de les idees, d'incorporar en el text aquells aclariments que necessitarien una nota al marge i d'explicar, per tant, de manera més explícita els conceptes. La qual cosa, no cal dir-ho, suposa també una part afegida d'interpretació del text.

Podríem atribuir a aquesta mateixa intenció pedagògica el fet que, a l'hora de traduir *L'Ase d'or*, Pin i Soler decideix decantar-se per una versió no mètri-

22. *Nicolai Machiavelli Florentini-Princeps, op. cit.*
23. N. MACHIAVELLI, *Il Principe*, *op. cit.*, p. 9.

ca. Cal dir que, un cop traduït el poema, la forma adoptada no l'acabava de convèncer del tot, perquè hi trobava, l'«inconvenient [...] de que no era prosa ni era vers».[24] Per això, va demanar l'ajut de Lluís Via, que era poeta (mentre que ell era bàsicament un prosista),[25] perquè mirés de posar en vers el text que ja havia traduït. El 2 de gener de 1918 Lluís Via li envia el manuscrit amb la feina feta:

> Estimat Sr. Pin: Ab la feyna d'últims d'any, dech haver abusat de la seva paciència, fent-lo esperar. Aquests últims dies de festa he anat a fòra, y allí he acabat la tasca que vostè'm donà. A les dotze *en punt* de la nit del 31 de desembre posava l'ultim vers de *L'Ase d'or*: lo que vol dir que, si'm torbo una mica més, deixo de complir la paraula que li havia donada d'enllestir la traducció per tot el desembre. Fou una casualitat, perque jo'm creya que acabaria'l dia de Cap d'any.

Tanmateix, Lluís Via no s'havia pogut ajustar pas al text rebut tal com li havia recomanat inicialment Pin i Soler, i més que fer-ne una revisió va optar per traduir de nou el poema de cap a peus, encara que no en tercets, sí en versos, i concretament en versos estramps de decasíl·labs femenins. Ara bé, tot i que Via, abans de tirar endavant la feina, havia advertit Pin i Soler que no podia treballar sobre la traducció d'ell i que en faria una de nova, i tot i que Pin i Soler el va animar a seguir per aquest camí, finalment es va produir una certa desavinença entre tots dos. Davant la versió de Via acabada d'enllestir, Pin i Soler no es va quedar gaire satisfet i va explicar a l'amic que preferia fer-la servir per retocar la seva pròpia traducció. És precisament el desacord sobre aquesta qüestió el que motiva la insistència amb la qual Lluís Via li reclama el manuscrit i sobretot li recomana que no utilitzi la seva versió de manera fragmentària:

> [...] vostè va respondre que no sabia *encara* per quina versió's decantaria; que la meva li seria de totes maneres útil, però que, probablement se decidiria per la de vostè, car, després de tot, *no veya la necessitat de que s'hagués de fer la traducció en vers*.
>
> Ni jo l'havia vista tampoch may aqueixa necessitat, senyor Pin. Jo no hauria may traduhit *L'Ase d'or* en vers ni en prosa, y fou sols per la qüestió dels versos que vostè se m'adressà. No'm dolch de que vostè's decideixi per la seva traducció primitiva, però m'estranya que s'hi decideixi tan tart.
>
> Ja vaig dirli de bon principi que'l servey que li pogués prestar el meu trevall seria contraproduhent si l'usava d'una manera fragmentaria. [...]
>
> El trevall queda de totes maneres retirat, si ha d'usarse fragmentariament y citant el meu nom [...].[26]

24. Carta de Lluís Via a Pin i Soler del 7 de gener de 1918. En aquesta carta Lluís Via ressegueix *a posteriori* les converses entre ells dos que havien motivat la seva intervenció en la traducció. Tota la correspondència de Lluís Via citada es conserva a la Biblioteca de Catalunya en el Fons de Pin i Soler, ms. 4514/2.
25. Sobre la seva fama de bon prosista consolidada a principi del segle XX, cfr. Josep M. DOMINGO, *Estudi introductori* a J. PIN I SOLER, *Vària*, Tarragona: Arola, 2001, p. 18.
26. Carta de Lluís Via a Pin i Soler del 7 de gener de 1918.

La versió autògrafa de Lluís Via ha quedat conservada, inèdita, en el fons de manuscrits de Pin i Soler, al costat de tots els seus manuscrits de treball de les traduccions de Maquiavel.[27] En tot cas, Pin i Soler, o perquè trobava massa lliure la versió mètrica, o perquè no incorporava prou la seva traducció, es va decantar per la seva primitiva versió i va argumentar al pròleg del volum l'opció triada d'aquesta manera:

> com sempre hem tingut *punt* en que nostres traduccions fossin fidelíssimes, essent l'*Asino* versificat, hem tingut de renunciar, per força, a la pesada tasca de traductor mosaísta, de comptador de sílabes, de buscador de consonants, no volent, fredament, fer versos que'n traduissen d'altres, ben sovint vulgarets, prosa ritmada.[28]

La voluntat pedagògica a què ens hem referit és, crec, el que empeny Pin i Soler a promoure, paral·lelament a les traduccions, una altra iniciativa, que no va anar en bon port, però de la qual ens donen constància els manuscrits conservats a la Biblioteca de Catalunya. Un cop enllestida la traducció de la *Mandragola*, Pin i Soler va pensar que se'n podia fer una representació musical, és a dir, una òpera, i va anar apuntant al manuscrit els papers musicals de cada personatge: Nicia «caricato»; Callimaco «tenore»; Ligurio «basso»; Fra Timoteo «baritono»; Siro «2 tenore»; Lucrezia «soprano»; Sostrata «mº sopr.». Així com també la realització musical que havia de tenir cada escena: I, 1 «mitj recitat, mitj cantat ab gran estisorada»; I, 2 «duo»; I, 3 «duo»; Intermedi del I acte «aria chorejada»; II, 2 «gran escena cómica parlada y cantada»; II, 4 «aria», etc.

Amb aquests suggeriments va enviar el manuscrit a Amadeu Vives adreçant-li la nota següent:

> Amich Vives.
> Li envio la Mandragola
> indicant-li lo que podria ferse
> y com son los personatges.
> Ja'n tornarem a parlar.[29]

No ens consta que la proposta tirés endavant. També desconeixem si hi va haver alguna adaptació musical italiana de la *Mandragola* que les companyies italianes haguessin portat a Espanya, i de la qual hagués tret la idea. Només tenim notícia d'una versió musical una mica posterior, dels anys vint, en la qual, a més a més, el repartiment de papers és bastant semblant al que havia indicat Pin i Soler a Vives.[30] En tot cas, la idea no deixa de ser curiosa i inte-

27. Es tracta del ms. 4487 de la Biblioteca de Catalunya.
28. «Breu Comentari», dins MACHIAVELLI, *Traduccions*, *op. cit.*, p. XXI.
29. Ms. 4487 de la Biblioteca de Catalunya. Totes les anotacions, afegides posteriorment al manuscrit de treball de la *Mandragola*, són anul·lades amb la indicació: «Lo esborrat no s'ha de compondre».
30. *Mandragola*. *Commedia musicale di Mario Castelnuovo-Tedesco*, Estrena: Venezia 1926. «Il Prologo (S); messer Nicia Calfucci (B); madonna Lucrezia, sua moglie (S); madonna

ressant, perquè manifesta una clara voluntat de divulgar l'obra de Maquiavel. En aquest sentit, i crec que cal insistir-hi, tota aquesta activitat de traducció a què Pin i Soler es va dedicar volia ser alguna cosa més que una tasca de pura erudició tancada en si mateixa, perquè pretenia tenir un ressò social i una funció educativa.

La recepció de les traduccions

Tanmateix, les aspiracions del traductor no van trobar l'ambient propici per poder-se realitzar. Entre Pin i Soler i l'entorn cultural s'havia anat produint un *décalage*. Els dos volums es van publicar, com he dit, el 1920 i el 1921, és a dir, en un període d'hegemonia del moviment cultural noucentista, respecte al qual Pin i Soler va mantenir una posició molt crítica i en determinats aspectes bel·ligerant, com és el cas de la seva oberta oposició a la norma lingüística fabriana (actitud que compartia amb molts altres escriptors del XIX, d'altra banda). El fet és que es va quedar desplaçat i aïllat en aquell context cultural,[31] motiu pel qual les seves traduccions van tenir una acollida freda. La premsa i les revistes literàries gairebé no en van parlar, diversament del que acostumaven a fer amb aportacions d'aquesta mena.[32]

Contrasta, en canvi, amb la poc generosa rebuda noucentista, el ressò que van tenir a l'estranger. En són un exemple la ressenya elogiosa que Foster Watson va escriure per a *The Times Literary Supplement*[33] o bé l'article que va aparèixer a la revista italiana *Fantasma* de Roberto Marvasi.[34] Ara bé, a desgrat de l'escassa atenció de la crítica catalana d'aquells anys, la traducció de Pin i Soler

Sostrata (Ms); Callimaco Guadagni (T); Ligurio (Bar); fra Timoteo (Bar); Siro (T)». Trec la informació del *Dizionario dell'opera* on line: http://delteatro.it/dizionario_opera.php (consulta: octubre 2009).

31. Cf. Antònia TAYADELLA I OLLER, *La novel·la realista*, dins MOLAS (dir.), *Història de la literatura catalana*, VII, Barcelona: Ariel, 1986, p. 512-513, i J.M. DOMINGO, *Estudi introductori*, *op. cit.*, p. 20.
32. Ni *La Veu de Catalunya* ni *La Publicitat* no se'n van ocupar. A *La Revista* es va donar notícia del volum de *Traduccions*, amb una breu nota més aviat tèbia: «Naturalment, molt menys importants totes aquestes obres que *El Príncep*, no tenen l'interès que revesteix aquell, emperò no deixen de ser interessants per a conèixer completament la figura de Machiavelli. / Pin i Soler ha traduït de la manera que ell sap fer-ho totes aqueixes obres, que al vestir-se el ropatge del català han pres nova vigoria. Precedeix a les traduccions un *Breu comentari* sobre les mateixes, força interessant i ben documentat.» A. G., *La Revista*, VII, núm. 138, 16 de juny de 1921, p. 191. D'altra banda, cal dir que *La Vanguardia* va dedicar a cada un dels dos volums sengles ressenyes molt positives signades per Alfred Opisso (el 9/VII/1920 i el 25/II/1921), que lloaven la pulcritud de la traducció i de l'edició i la solidesa i la densitat d'informació dels estudis introductoris.
33. L'article va ser publicat el 30/XII/1920. Foster Watson el va trametre a Pin i Soler amb una carta del 4 de gener de 1921 (Ms. 4514/2 de la Biblioteca de Catalunya). La premsa catalana se'n va fer ressò: *La Vanguardia* (19/I/1921) i *La Veu de Catalunya* (15/I/1921) van donar-ne notícia i van traduir-ne un ampli fragment.
34. M. De RAMOUR, «Machiavelli en catalan. L'oeuvre de J. Pin y Soler», *Fantasma*, núm. 85, 15/VII/1921, p. 21-22.

va ser coneguda i admirada al llarg del temps per lectors molt acreditats. Als anys seixanta, un lector fi i culte com Salvador Espriu en va parlar amb grans elogis a l'amic Boix i Selva, el qual, segons sembla, li havia proposat que traduís *El Príncep*:

> Tal com vàrem quedar, si vols que tradueixi «El Príncep», cal que em proporcionis una bona edició crítica del mateix. Jo conec la que es va publicar a Florència, a cura de Mario Casella i Guido Mazzoni. En realitat, es tracta de l'edició crítica de les obres completes de Maquiavel. Em sembla recordar que era a l'Editorial «Barbera», i l'any, el 1929. Però ja saps que jo no sóc cap erudit del gran Secretari, i altrament han passat trenta-sis anys i de segur, que hi haurà noves edicions, encara que l'esmentada és excel·lent. [...]
>
> Et vull recordar també que hi ha una esplèndida traducció, en llengua catalana, de Pin i Soler, publicada l'any 1920-1922, poc més o menys.[35]

No havent prosperat el projecte d'Espriu, l'esplèndida traducció de Pin i Soler va continuar sent, doncs, l'única versió integral del tractat de Maquiavel fins als anys vuitanta. Tanmateix, no va tenir cap reedició, de manera que dissortadament no va circular fora dels cercles de literats de l'època.

35. Carta del 5 d'abril de 1965 citada per Rosa M. DELOR, *Per a una hermenèutica de l'obra de Salvador Espriu (1929-1948)*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, 1989, I, p. 43-44.